

წელთაღრიცხვა ძველ საქართველოში

(ძველთა დათარიღებისათვის)

ცხოვრების რთული მოთხოვნები ადამიანთა საზოგადოებაში იწვევს საქროებას დაყოფილ იქნეს დრო, რომლის არეზე იშლება მისი ყოველდღიური არსებობა, ცალკეულ ერთეულებად, როგორცაა დღე, კვირა, თვე, წელიწადი, და აწარმოოს ამ ერთეულების აღრიცხვა, თვლა. აქედან წარმოიშვა წელთ ან ჟამთაღრიცხვა. თითოეულ ერს, რომელიც კულტურის გარკვეულ საფეხურზე ასულა, დაუდგენია თავისი ერა, ესე იგი წელიწადი, საიდანაც ის დროთა აღრიცხვას იწყებს. სხვადასხვა ქვეყანაში წელთაღრიცხვის გამოსავალ წერტილად ან ერად სხვადასხვა მოვლენა აუღიათ, უფრო კი ესათუის მნიშვნელოვანი ფაქტი თუ ისტორიული პიროვნება. ასე, მაგალითად, ძველი ბერძნები წელთაღრიცხვას აწარმოებდნენ ე. წ. ოლიმპიურ ვარჯიშობათა მიხედვით, ძველი რომაელები — ქალაქ რომის გაშენებიდან, ქალდეველნი — ნაბონასარის მეფობიდან; ცნობილია ერა სელევკიდებისა ან ალექსანდრე მაკედონელისა, ფილიპესი, ავგუსტოსი, დეოკლიტიანესი და სხვ. იმ ქვეყნებში, სადაც იდეოლოგიური ჰეგემონია ეკლესიას ეკუთვნოდა, წელთაღრიცხვას საფუძვლად რელიგიური მონაგონარი ედო. ამას ვხედავთ, მაგალითად, ებრაელთა შორის, სამაჰმადიანო და საქრისტიანო ქვეყნებში. ასეთი ქვეყნების რიცხვს ეკუთვნოდა, სხვათა შორის, ქრისტიანული საქართველოც.

როგორც სხვა საქრისტიანო ქვეყნებში, საქართველოში ცნობილი იყო სამი ერა ან სამი სისტემა წელთაღრიცხვისა: «დასაბამითგან», «ქრისტესით» და «ქორონიკონით». გავითვალისწინოთ ხასიათი და გენეზისი წელთაღრიცხვის დასახელებული სამივე სისტემისა. ეს საქროა არა თეორიული მარტოთვალსაზრისით, არამედ პრაქტიკულითაც: სასურველია ჩვენი ძველი ლიტერატურის მკვლევარს, რომელსაც ხელნაწერთა დათარიღება უხდება, მივსცეთ ხელში გასაღები მრავალი რთული კაზუსისა ამ მიმართულებით.

ერა «დასაბამითგან» თვლას აწარმოებს «ქვეყნის დასაბამიდან» resp. «გაჩენიდან». მაგალითად, აბო ტფილელის ბიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ აბოს თავი მოჰკვეთეს «დასაბამით გარდასულთა ექუსათას ოთხას ოცდამეოთხესა წელსა»; ამით ავტორს იმის თქმა სურს, რომ «ქვეყნის გაჩენიდან» აბოს სიკვდილამდე გასულა 6424 წელი.

ერა «ქრისტესით», რომელიც დღესაც დარჩენილია, წელთაღრიცხვას იწყებს «ქრისტეს დაბადებიდან»; ასე, მაგალითად, როდესაც ჩვენ ვკითხულობთ,

რომ ესადაეს წიგნი გადაწერილია «შობითვან» ან «ვანხორციელებითვან», გინათუ «დაბადებითვან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესით ჩა წელსა», ეს ნიშნავს, რომ «ქრისტეს დაბადებითვან» ამ წიგნის გადაწერამდე გასულა 1001 წელი.

წელთაღრიცხვა «ქორონიკონით», რომელიც სხვა ქვეყნებშიაც ცნობილი იყო და ჩვენში უცხოეთიდან შემოვიდა, წარმოებს 532-წლიანი ციკლით და მზისა და მთვარის მიმოქცევაზეა დამყარებული: მზის სრული ციკლი (28 წ.), გამრავლებული მთვარის ციკლზე (19 წ.), გვაძლევს 532-წლიან ციკლს, რომლის შემდეგ კვირის, თვის და წლის დღეები უცვლელი თანმიმდევრობით მეორდებიან, ესე იგი 532 წლის შემდეგ თვის რიცხვები იმავე დღეებში მოვა, რომელშიაც ისინი წელს ხვდებიან. ამათუიმ ერის ისტორიაში შეიძლება რამდენიმე 532-წლიანი ციკლი ან «ქორონიკონი» იყოს; ჩვენს ძველს ისტორიაში, როგორც ცნობილია, უმთავრესად ორ ციკლთან ან მოქცევასთან გვაქვს საქმე: მეცამეტესა და მეთოთხმეტესთან, მეცამეტე იწყება 781 წელს,¹ მეთოთხმეტე კი 1313 წელს. ეს უკანასკნელი, ქორონიკონის, ერა თითქოს, ერთი შეხედვით, ასტრონომიულ საფუძველზეა აგებული, მაგრამ მხოლოდ ერთი შეხედვით. ნამდვილად იმასაც რელიგიური საფუძველი აქვს, რადგანაც მის გამოსავალწერტილსაც «ქვეყნის გაჩენა» შეადგენს, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ.

აღნიშნული სამი სისტემა წელთაღრიცხვისა ფეოდალურ-ქრისტიანულ საქართველოში პრაქტიკულ ხმარებაში შედარებით გვიან შემოდის, ძველებით ხელმისაწვდენ ისტორიულ ხანაში თავდაპირველად აქ ფაქტებსა და მოვლენებს ამათუიმ ხელმწიფის მეფობით ათარიღებენ. ასეა, ყოველ შემთხვევაში, საქმე წარმოდგენილი V—VI საუკუნეთა ორიგინალურს ლიტერატურულ დოკუმენტებში. ასე, მაგალითად, მეხუთე საუკუნის მწერალი იაკობი შუშანიკის ღვაწლის დასაწყისს შემდეგნაირად ათარიღებს: «იყო მერვესა წელსა [პეროზ] სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსქენ პიტიახში». მეექვსე საუკუნის უცნობი ავტორი გადმოგვცემს, რომ ევსტათი მცხეთელი ქართლს მოსულა «წელსა მეათესა ხუასრო მეფისასა».

ახლა უნდა დაწვრილებით განვიხილოთ, როდის სახელდობრ, ან საიდან შემოვიდა ჩვენში აღნიშნული სისტემები და რაზეა ისინი დამყარებული?

წელთაღრიცხვა «ქრისტესით» შემოღებულია 525 წელს დასავლეთ-ევროპაში დიონისე მცირის მიერ: 532 წელი არის პირველი, ისტორიაში ცნობილი, თარიღი «ქრისტესით», რომელიც დიონისეს ეკუთვნის. ეს ერა სამი ვარიაციისა იყო: ზოგი გამოსავალ წერტილად იღებდა ქრისტეს «დაბადებას», ზოგი მის «ენებას, ჯუარცმას და აღდგომასა», ზოგი «ამალღებას». აღნიშნული წელთაღრიცხვა თავდაპირველად უმთავრესად დასავლეთ-ევროპაში იხმარებოდა: ოფიციალურ დოკუმენტებში ის პირველად 742 წელს ჩანს, მუდმივს ხასიათს კი მხოლოდ მეათე საუკუნეში ღებულობს. საქართველოში ეს ერა, შედარებით აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებთან, ადრე გვხვდება; პირველად ის გამოუყენებია იოანე საბანისძეს (VIII ს. გასულს), რომელმაც აბო ტფი-

¹ ბიზანტიაში ის იწყებოდა 893 წელს, როგორც ამას აღნიშნავს «აფხაზთა ქრონიკაც» (თ. ქორდანიძე, ქრონიკები I, 83); ეს იმიტომ, რომ ქართული წელთაღრიცხვის ერთი სისტემა, როგორც დავინახავთ, 112 წლით განსხვავდებოდა ბიზანტიურისაგან.

ლელის მარტივობის დასათარიღებლად მიმართა «წელიწადსა ვნებითგან და მკურნალობით აღდგომითა» მაცხოვრისა. შემდეგ მას ვხედავთ აღიშის ოთხთავის დათარიღებაში: ის გადაწერილი ყოფილა «შობითგან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესით ჩა» წელსა. თავი უჩენია მას აგრეთვე საქართვ. მუზეუმის და ვითნ-ში (A 38), სადაც ნათქვამია, რომ ქრისტეს შობიდან დღევანდელ დღემდე (ხელნაწერის გადაწერამდე) განვლო 974 წელსაო; უკანასკნელ შემთხვევაში «შობადა ნაგულისხმევია ჯუარცმა-აღდგომა-ამაღლება. იოანე-ზოსიმე (X ს.), როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ერთს შემთხვევაში ასახელებს «ჯუარცუმას», მეორეჯერ—ამაღლებას; «აქაღლებასვე» იღებს «მოქცევაჲ ქართლისაჲ» და ნინოს შატბერდულ-ქელიშური «ცხოვრება». ¹

რაც შეეხება ერას «ქვეყნის გაჩენითგან» ან, როგორც სხვანაირად იტყვიან, «აღამიდან» ქრისტეს დაბადებამდე, ის სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვანაირად იხმარებოდა. ცნობილია შემდეგი სახე ამ წელთაღრიცხვისა: 5198 წ. ევსევი კესარიელისა, 5492 წ. პანოდორე ალექსანდრიელისა ან ევვიპტელისა (χαρτ Πανόδορου), 5500 წ. ანიანე ალექსანდრიელისა და იულიოს აფრიკელისა, ხაქ' Αλεξανδρεως 5508 წ. ბიზანტიელებისა ან χαρτ Ραμασιου. იცნობდნენ თუ არა ჩვენში აღნიშნული წელთაღრიცხვის ჩამოთვლილ სახეებს?

ევსევი კესარიელის 5198-წლიანი ერის კვალს საქართველოში ადასტურებს თითქოს ზოგიერთი ნუსხა სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონისა (მაგალ. A 873), სადაც გამწერი შენიშნავს: «ქართველები დასაბამითგან ქრისტემდე 5198 წელს სთვლიანო; ასეთი ანგარიში, რომელსაც ემხრობიან ფრანგნი და სომეხნი, უფრო სწორია, ვიდრე ბერძნების 5508 წელი. ეს უკანასკნელი დამყარებულია აკვილა სვინოპელის მიერ 543 წელს გარყვნილს ებრაული ბიბლიის ტექსტზე, ვინაიდან მან, აკვილამ, «ქრისტეს გამოჩენება მიფარვით დაწერაო». ² სომხეთში თითქოს მართლაც სცოდნიათ ეს ერა, ³ რაც შეეხება საქართველოს, მისი პრაქტიკულად გამოყენების მაგალითს აქ ვერსად ვერ ვხვდებით.

პანოდორეს 5492 და ანიანეს 5500-წლიანი ერა ხმარებული ყოფილა ჩვენში როგორც ქვემოთ ვაჩვენებთ, განსაკუთრებით მეათე საუკუნის დამლევამდე.

5508-წლიანი ბიზანტიური ერა, რომელიც მეშვიდე საუკუნეში უნდა იყოს შექმნილი ⁴ სხვა საქრისტიანო ქვეყნებშიაც გავრცელდა; მისი გამოყენების კვალს ქართულ ძეგლებში მეთერთმეტე საუკუნის დამლევამდე ვერ ვხვდებით. ეს იმით აიხსნება, რომ საზოგადოდ აღმოსავლეთში შედარებით გვიან იჩენს ის თავს, და არა მარტო აღმოსავლეთში, მის სამშობლოშიაც კი მას მეათე საუკუნემდე ალექსანდრიული ერა ეცილებოდა. ⁵ საყურადღებოა, რომ თავდაპირველად ის ისეთს ქართულ ძეგლებში ვხვდება, რომელნიც დაწერილი არიან თვით ბიზანტიაში. ასეთია, პირველ ყოვლისა, «ანდერძი» ექვთიმე ათონელის

¹ Описание II, 710, 718, 746.

² М. Джанашивили, Описание рукописей церк. Музея III, 113—114.

³ Dulaurier, Recherches sur la chronologie arménienne, p. 184.

⁴ F. Ginzel, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie II, 292.

⁵ ibid.

მიერ ნათარგმნის მათეს სახარების განმარტებისა: «დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას... ინდიკტიონსა ბერძნულად იე, ქორონიკონი იყო დასაბამითგანთა წელთაჲ ზფი; ¹ ეს ქორონიკონი უდრის 1002 წელს (6510—5508), ამასვე უდრის

„ბერძნული ინდიკტიონი იე“ $\left[R = \left(\frac{1002 + 3}{15} = 67 \right) 0, \text{resp. } 15 \right]$. ექვთი-

თიმეს მეორე „ანდერძში“, რომელიც დართული აქვს „დილოლონს“, ნათქვამია: „ითარგმნა—ბერძნულად დასაბამითგან ზფიოთ, ქართულად ქორონიკონი იყო ხლაა; ² დასაბამითგან 6519 უდრის 1011 წელს (6519—5508), მასვე უდრის ქართული ქორონიკონის 231 (780+231). გიორგი ათონელი ამბობს ექვთიმეს შესახებ, რომ ის «აღესრულა თთუესა მამისა ათცამეტსა, დღესა ორშაბათსა, ინდიკტიონსა ათერთმეტსა, წელთა დასაბამითგან სოფლისაჲთ ექუსათას ხუთას ოცდამეათექუსმეტსა». ³ „თერთმეტი ინდიკტიონი“ უდრის 1028 წელს

$\left[R = \left(\frac{1028 + 3}{15} = 68 \right) 11 \right]$, როდესაც 13 მამის მართლაც ორშაბათს მო-

დიოდა. 6536 წელი «დასაბამითგან» მაშინ უდრის 1028 წელს ქრისტეს შემდეგ, როდესაც «ქვეყნის გაჩენიდან» ქრისტემდე 5508 წელს ვიანგარიშებთ (6536—5508). მეთერთმეტე საუკუნიდან მრავლადა გვაქვს ბიზანტიური წარმოშობის ძეგლები, რომლებიც 5508-წლიან ერას იძლევიან ⁴, ქართული წარმოშობისა კი არც ერთი; ეს იმის მაჩვენებელია, რომ მეთერთმეტე საუკუნეში ამ ერას ჯერ კიდევ ვერ მოუპოვებია გავრცელება თვით საქართველოში.

ყველაზე მეტად ცნობილია ჩვენში 5604-წლიანი წელთაღრიცხვა; ერა, რომელიც «ქვეყნის გაჩენიდან» ქრისტემდე 5604 წ. სთვლიდა, ქართველებს საკუთარ, ნაციონალურ ერად მიუჩნევიათ. საიდან, როგორ ან როდის შეითვისეს მათ ასეთი ერა?

შველევართა შეხედულებით, დაწყებული ვახუშტით, ეს ერა დაკავშირებულია ქართული „დიდი ქორონიკონის“ annus nullus-თან; 780 წელს, ამბობენ ეს შველევარნი, გასრულდა 12 ციკლი ქორონიკონისა, ესე იგი $532 \times 12 = 6384$ წ. ქვეყნის გაჩენიდან, აქედან, მაშასადამე, ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე გასულა $6384 - 780 = 5604$ წელიო. მაგრამ საქმე ის არის, რომ 5604-წლიანი ერა უფრო ადრე ჩნდება, ვიდრე „დიდი ქორონიკონი“, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ პირველი მეორეზე ვერ იქნება დამოკიდებული; მაგალითად, აბო ტფილელის მარტვილობაში; რომელმაც „ქორონიკონით“ თვლა არ იცის, 5604-წლიან ერას უკვე აქვს აღვლილი.

აღნიშნული საკითხის გასაღებს ჩვენ სომხეთა წელთაღრიცხვის ისტორიაში ვპოულობთ. ვინაიდან სომხეთში ხმარებაში იყო მზის მოძრავე წელიწადი,

¹ ხელნაწ. გელათის მონასტრისა (ახლა ქუთაისის მუზეუმის) № 20; შეად. თ. ჟორდანიძე, ქრონიკები I. 139.

² ხელნაწ. საქართვე. მუზეუმისა A 1103, ფ. 117.

³ ათონის კრებული, გვ. 59.

⁴ თ. ჟორდანიძე, ქრონიკები I, 148, 165, 169 და სხვ.

ახლად ჩამოყალიბებულს სომეხთა ეკლესიას ძალიან უძნელდებოდა ზატიკის ან პასექის (აღდგომის) დღის გამოანგარიშება; ის მოკლებული იყო საშუალებას გამოეყენებია საბერძნეთის პასქალური ტაბულები, რომლებიც დამყარებული იყო იულიოსის უძრავი წლის სისტემაზე. ასეთს მდგომარეობაში დახმარება აღმოუჩინა სომეხებს, როგორც მათი ისტორიკოსები გადმოგვცემენ, ანდრია ბიზანტიელმა, მაგნოს ეპისკოპოსის ძმამ; მან შეუდგინა მათ 200-წლიანი პასქალური ტაბულა, რომელიც 353 წელს იწყებოდა და 552 წელს თავდებოდა.¹ განსვენებულის პროფესორის J. Markwart-ის გამოკვლევით, ანდრია იყო ტომით ბერძენი, მიმდევარი არიოზის მოძღვრებისა, რაც, სხვათა შორის, იქიდანაც ჩანს, რომ, როგორც კვირაკოზ განძაკელი ამბობს, ანდრიამ თავისი შრომა დაიწყო არიანოზ-იმპერატორის კონსტანტის ბრძანებით, იმ კონსტანტისა, რომელმაც (და არა კონსტანტინე დიდმა, როგორც ამას რუფინოზი განზრახ გადმოგვცემს), დაახლოვებით იმავე ხანებში გაქრისტიანებულ იბერებს, თანახმად მათის თხოვნისა, სამღვდელოება, იგულისხმება—არიოზის მიმდევარი, გაუგზავნაო.²

რას წარმოადგენდა ანდრიას პასქალური ტაბულა? თავისთავად იგულისხმება, ის იყო არა მთლიანი ციკლი (200 ცხრამეტზე არ გაიყოფა), არამედ უბრალო laterculus paschalis, ესე იგი—ცხრილი თავისუფლად აღებული, დამრგვალებული რიცხვისა,³ რომელიც ეყრდნობოდა რომელიმე ცნობილ ციკლს. ჯერ კიდევ 1877 წელს A. Gutschmid-მა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ანდრიას ტაბულა ემყარება ანატოლი ლაოდისიელის 19-წლიანი მთვარის ციკლს: პირველი (353) წელი ამ ტაბულისა არის პირველი წელი ანატოლისეული ციკლისა, თანახმად ფორმულისა: $R = \left(\frac{353 - 276}{19} = 4 \right)$!⁴ სწორედ ასეთს დასაყრდენს უნდა გულისხმობდეს ანანია შირაკელი, როდესაც ამბობს, რომ ანდრიას ტაბულა აგებული იყო «წესსა ზედა ათცხრამეტისა ქცევისასა»⁵ აგრეთვე ანო-

¹ ანანია შირაკელი, თქმული ზატიკისათვის უფლისა; იხ. მისი ფრაგმენტები, გამოცემული სომხურად პეტერბურგში 1877 წელს ქვე. პატკანიანცის მიერ, გვ. 20—21. ანონიმური ტრაქტატი იმის შესახებ, თუ «ვისგან დაიდვა ნათესავთა წელთაღრიცხვანი» (Dulaurier, Recherches sur la chronologie arménienne p. 58); სტეფანე ასოლიკი II, 6, გვ. 138.

² Übersetzung aus Moses Kalankajtvaci und der armenischen Chronik vom Jahre 686—687 bis zum Ende der Kaiserliste, S. 407—408. ეს ექსკურსი, რომელიც იგულისხმება ქვემოთ ყველგან, სადაც კი ნახსენებია Markwart-ი მოთავსებულია, როგორც Anhang-ი, შრომაში: Hippolytus Werke, IV Band—Die Chronik, hergestellt von Adolf Bauer durchgesehen und herausgegeben von R. Helm nebst einen Beitrag von Markwart, Leipzig 1929.

³ ცნობილია რამდენიმე ასეთი laterculus-ი: 50-წლიანი სარდიკიის კრებისა (IV ს.) და სამი 100-წლიანი: თეოფილე აღექსანდრიელის (380—479), 354 წლის ხრონოგრაფისა (312—411) და მიუნქენის ხელნაწერისა.

⁴ Agathangelos, Kleine Schriften, hrsgb. v. Rühl III, 353—4, ZDMG. XXXI, SS. 11—12.

⁵ ანანიას ფრაგმენტი, პატკანიანცის გამოცემა, გვ. 20.

ნიმის შენიშვნა: «ანდრიამ თავსიღვა უაღრესი შრომა განმტკიცებისათვის ატ-
ცხრამეტისაო». ¹

ჩვენთვის ამ შემთხვევაში იმდენად საინტერესო არაა გამოსავალი წერტი-
ლი ანდრიას პასქალური ცხრილისა, რამდენადაც მისი ერა. დასახელებულ ანო-
ნიმურ ტრაქტატში ვკითხულობთ: ანდრიამ დასაბამთაგან «ქრისტეს შობამდე
თქვა 5600 წელი, რაც, ჩვენი წელთაღრიცხვის დაწყებამდე [გასულ დროსთან]
შეჯამებული, იძლევა 6153 წელსაო». ²

ანონიმს შემოუნახავს ჩვენი პრობლემისათვის მეტად საყურადღებო ცნო-
ბა; ანდრია ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე 5600 წელს სთვლიდაო;
მიგნებულია წყარო ქართველთა 5604-წლიანი ერასი. როგორ, მკითხავენ, ალ-
ბათ, სად 5604 და სად 5600? ამ ციფრების ასეთი სიახლოვე თავისთავად
დამაფიქრებელია და ამასთანავე მაჩვენებელი მათი ნათესაობისა. ოთხწლიანი
განსხვავება მათ შორის ისტორიულად ასახსნელი და გასაგებია. საქმე ისაა,
რომ ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე გასული დროის თვლაში ორი
ვარიანტი იყო ცნობილი; ერთი ვარიანტი, რომელიც წარმოდგენილია სულ-
პიციუს სევეროზის ³ და 24: წლის ანონიმის ⁴ მიერ, ქრისტეს დაბადებან-
ოთხი წლით ადრე სდებდა, ვიდრე ეს მიღებულია მეორე, უფრო გავრცელე-
ბული და შეწყნარებული ვარიანტით. ასე რომ, თუ თანახმად ანდრიას ანგა-
რიშისა, რომელიც პირველს ვარიანტს ეყრდნობა, ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს
დაბადებამდე 5600 წელი გავიდა, მეორე ვარიანტით მივიღებთ 5604-ს.

ამრიგად, ქართველთა 5604-წლიანი ერა მომდინარეობს ანდრიას პასქა-
ლისტურ-ქრონოლოგიური სისტემიდან. 353 წლის შემდეგ ეს სისტემა სომხე-
თიდან გადასულა იბერიაში, რომელიც დაახლოვებით იმავე წლებში ოფიცია-
ლურად გაქრისტიანდა. ეს მით უფრო შესაძლებელი და, თუ გნებავთ, აუცილე-
ბელიც იქნებოდა, რომ ახლადმოქცეული იბერია, როგორც ცნობილია, იმთა-
ვითვე მტკიცე და მახლობელ კავშირში იყო სომეხთა ეკლესიასთან. სომეხთა-
გან ეკლესიურად ჩამოშორების შემდეგ, გარკვეული მიზეზისა და მოსაზრების
გამო, რომელთა შესახებ ქვემოთ იქნება ლაპარაკი, ქართველები პირველი
ვარიანტიდან (დასაბამითგან ქრისტემდე თვლაში) მეორეზე გადასულან და
5600-ის მაგიერ 5604 მიუღიათ.

ანდრიას 200-წლიანი ტაბულა ამოიწურა იუსტინიანე დიდის მეფობაში,
552 წელს. ამ გარემოებამ დიდს საფიქრებელში ჩააგდო სომხები, მათ აღარ
იციოდნენ, როგორ მოქცეულიყვნენ შემდეგში აღდგომის გამოანგარიშებისას.
ამიტომ აღნიშნულ წელს ქ. ალექსანდრიაში თუ დვინში, ვინმე ეასის (Αίας)

¹ Dulaurier, Recherches sur la chronologie arménienne, p. 58.

² ავტორი სომეხთა წელთაღრიცხვის დასაწყისად გულისხმობს არა 552, არამედ 553
წელს (5600+553=6153). Markwart-მა (S. 405, 557) 6153 შეასწორა 6156-ად იმიტომ,
რომ ანონიმის მიერ აღნიშნულ 19-ზე იყოფა არა 6153, არამედ 6156. თუმცა ასეთი შესწო-
რება უფრო მიჯნავს ქართულ 5604-თან (6156-552=5604), მაგრამ ის საჭირო არ
უნდა იყოს, ვინაიდან ანონიმისავე მიერ აღნიშნულ 7-ზე იყოფა არა 6156, არამედ 6153.

³ Gelzer, Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronologie II, 119.

⁴ გარედწოდებული Computus Cypriani, Migne, Patr. Lat. t. IV.

თავმჯდომარეობით, მომხდარა 36 კაციისაგან შემდგარი კრება (მისი მონაწილენი ყველანი მონოფიზიტური ქვეყნებიდან მოსულან), რომელიც სომეხთა ისტორიკოსებს თითქმის მსოფლიო პასქალისტურ კონგრესად აქვთ წარმოდგენილი. ამ კრებას შემოუღია 532-წლიანი ინდიქტიონი და დღესდღეობით ცნობილი, 552 წლიდან მომდინარე, წელთაღრიცხვა.¹

დანამდვილებით არ ვიცით, იმდროს არსებულ ერთაგან (დასაბამითგან ქრისტემდე) რომელი ერა მიიღო ამ კრებამ; საფიქრებელი კია, რომ ანდრიასეული 5400-წლიანი და არა ალექსანდრიული 5500-იანი, როგორც A. Cutschmid-ს ეგონა.² საქმე ისაა, რომ ანანია შირაკელი ბრანძმორეგით მოგვითხრობს ვინმე ირონის შესახებ, რომელმაც თურმე გამოილაშქრა 552 წლის კრების დადგენილების წინააღმდეგ, სხვათა შორის, იმით, რომ „ქმნა ჟამთა აღწერაჲ ახალი წინააღმდეგ საღმრთოთა წერილთა და ყოველთა ჟამთა აღმწერელთა, რათა დაარღვიოს წინადადგინებული, ვითარცა უმეცრად აღრაცხული“,³ და, როგორც ანონიმი ამბობს, „თვითსწავლულითა მოძღურებითა შეკრიბა ქრისტეს დაბადებამდე 5500 წელი“. ⁴ აქ ირონის მიერ „შეკრებილი“ 5500-წლიანი ერა წარმოდგენილია როგორც დამარღვეველი „წინადადგინებულისა, ვითარცა უმეცრად აღრიცხულისა“, იგულისხმება—ეისის მიერ 552 წელს მიღებულის ანდრიას 5600-წლიანი ერასი, რომელსაც, ან უკეთ რომ ვთქვათ, მის 5604 წლიან ვარიანტს, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ქართველი მწიგნობრებიც (შემდეგი დროისა) „მოცთუნების“ და „სისულელის“ ნაყოფს ეძახდნენ.

თავისთავად იგულისხმება, 552 წელს შემოღებული პასქალური სისტემა, სომეხ-ქართველთა კულტურულ-ეკლესიური ერთობის გამო, ქართლშიაც მიღებული უნდა ყოფილიყო და მას აქ ადგილი ექნებოდა არა მარტო 609 წლამდე, როდესაც სომეხ-ქართველთა განხეთქილება მოხდა, არამედ მას შემდეგაც თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში, ვინაიდან ფაქტიურად კულტურულ-ეკლესიური ერთობა მათ შორის მერვე საუკუნის ნახევრამდეც გრძელდებოდა. ამ დროისათვის, ესე იგი—მერვე საუკუნისათვის, საბოლოოდ გამომქლავნდა უხეირობა და უფარგისობა ამ სისტემისა. საქმე ისაა, რომ 552 წელს შემოღებული პასქალური ციკლი ჰიბრიდული ხასიათისაა: ერთი ხელით ის ებლაუჭება ალექსანდრიულ ენეაკედეკაეტირიდას, მეორე ხელს კი უწვდის ანატოლიურ ციკლს, რომელიც ანდრიას ცხრილს ედევნა საფუძვლად.⁵ მას საფუძვლად აუღია ალექსანდრიული ენეაკედეკაეტირიდა, მაგრამ არა წმიდა სახით, არამედ შემდეგი ცვლილებით: მეორე წელი მისი გაუხდია პირველად და აქ შემდეგ. ამ გარემოებამ გახადა იძულებული სომეხები ეგრედწოდებული saltus lunae გადა-

¹ ანანია შირაკელის ფრაგმენტები, გვ. 20—21; კვირაკოზ განძაკელი, ისტორია, გვ. 24, 35 ნუტიკი 1865, ანონიმი, იაკობ ყირიმელი და სხვ. (Dulaurier, Recherches, p. 58. 62, 66; Markwart, S. 404—407.

² Agathangelos, Kleine Schriften, hrgeg. v. Rühl III, 353—4, ZDMG. XXXI, SS. 11—12.

³ ანანიას ფრაგმენტები, გვ. 20—21.

⁴ Dulaurier, Recherches p. 58.

ტანათ თავისი ციკლის ბოლოში, რის გამო ზატიკის მე-14 მთვარე ციკლის მე-19 წელს ხვდება, როგორც ანატოლისეულ ციკლში, არა 5, არამედ 6 აპრილს. ეს არის მიზეზი იმისა, რომ 532 წლის განმავლობაში ოთხჯერ ადგილი აქვს სომხურს პრაქტიკაში ეგრეთწოდებულ „მრუდე“ ან „ელამ“ (პასექსი (ჟამ-ყასიქი)), რომელიც 6 აპრილის მაგიერ 13 აპრილს მოდის ხოლმე,¹ ასეთს ზატიკს აღნიშნულ პერიოდში სამჯერ ჰქონდა ადგილი. 570, 665 და 660 წლებში.

ამ ოდიოზურმა, ეკლესიური თვალსაზრისით, გარემოებამ, რომლის შესახებ შემდეგი დროის ქართველები დაცინვით ამბობდნენ: „სომხებს აღდგომა შეეშალათ, თევდორობის კვირა ჭამეს, აღდგომა კვირაცხოვლობას დაიყენესო“² და რომელიც სომეხ-ქართველთა შუღლისა და კამათის საგნად ხდებოდა ხოლმე,³ აიძულა ქართველები ხელი აეღოთ სომხურ სისტემაზე და შეემუშაებინათ თავისი საკუთარი პასქალური „ქორონიკონი“ ან 532-წლიანი ციკლი, მაგრამ ისე კი, რომ შეენარჩუნებინათ ძველი, საბერძნეთიდან შემოსული და არა სომხების მიერ შექმნილი, ანდრიასეული 5600-წლიანი ერა, მისი მეორე, იმდროისათვის უფრო მიღებული, ვარიანტით, სახელდობრ 5604 წლით.

თუ მხედველობაში გვექნება, რომ annus nullus-ად ჩვენი „ქორონიკონისა“ მიღებულია 780 წელი, ეს ამბავი უნდა მომხდარიყოს აღნიშნული წლის მახლობლად, მერვე საუკუნის გასულს თუ მეცხრის დამდეგს.⁴ ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ამდროისთვის აღექსანდრიულმა ენეაკედეკაეტირიდამ საბოლოო ბატონობა მოაპოვა მთელს აღმოსავლეთში,⁵ ხოლო სომეხ-ქართველთა კონტენსიური ურთიერთობის გამწვავებამ უკიდურეს წერტილს მიაღწია. ის შემუშავებულია ან საბა-წმიდის ქართულ კოლონიაში, ან ტაო-კლარჯეთის სალიტერატურო სკოლაში; საქმე ისაა, რომ პასქალისტური ტრაქტატები საბა-წმიდის მოღვაწის იოანე-ზოსიმეს შრომებში გვხვდება ხოლმე, ხოლო პირველი ლიტერატურული გამოყენება ჩვენს „ქორონიკონს“ ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულო მატეანეში უპოვნია.

¹ Проф. В. Болотов, Церковный год Сиря-халдеев, Христ. чтение 1901 г. стр. 937—8, прим. 1. Д. Лебедев, Из истории древних пасхальных циклов, Визант. Времен., т. 18, отд. I, стр. 220—1.

² ხელნაწ. საქართ. მუზეუმისა А 873, М. Джанашивили, Описание III, стр. 114.

³ Проф. Л. Меликсет-Бекоев, О междоусобице в Тифлисе в 1197 г. по поводу Кривой Пасхи, Известия КИАИ, т. III, стр. 49—60.

⁴ აბო ტფილელის მარტვილობამ (786—790) „ქორონიკონით“ თვლა ჯერ კიდევ არ იცის, ყველაზე ადრინდელი თარიღები „ქორონიკონით“ არის: 1) აშოტ კუროპალატის გარდაცვალება „ქორონიკონსა მეთცამეტე მოქცეულსა შინა 83“. ესე იგი 826 წ., თუ ეს დათარიღება ეკუთვნის არა დავით სუმბატისძეს, არამედ მის უძველეს წყაროს; 2) ატენის სიონის „ქორონიკონი 108“—853 წ., 3) გრიგოლ ხანძთელის გარდაცვალება „ქორონიკონსა 33“ 861 წ., 4) სინას მთის „მრავალთავის“ გადაწერის „ქორონიკონი 34“—864 წ. და 5) ადიშის ოთხთავის „ქორონიკონი 60“—897 წ.

⁵ Д. Лебедев, Из истории древних пасхальных циклов, Визант. Временник, т. 18, отд. I, стр. 220.

საკითხს, თუ რატომ იწყებენ ქართველები თავის „ქორონიკონს“ 781 წლიდან, შეეხო პირველად აკად. მ. ბროსე, რომლის მოსაზრება შემდეგ გაიმეორა ერთს, შემთხვევითი ხასიათის, ნაშრომში ცნობილმა პროფ. ვ. ბოლოტოვმა.¹ ისინი ფიქრობდნენ, რომ გამოსავალ წერტილად ქართველებს გაუხდიათ 790—532=248 წელი, როდესაც რომაელებმა იდღესასწაულეს რომის არსებობის 1000 წლისთავი. რასაკვირველია, ეს მოსაზრება განსვენებული მეცნიერისა შემტარია; რომის 1000 წლისთავი დასავლეთშიაც კი არ გამხდარა არსად წელთაღრიცხვის დასაწყისად, მით უმეტეს ის ჩვენში ვერ ჰპოვებდა ისეთს გამოძახილს, რომ აქ ის გამხდარიყო ნაციონალური წელთაღრიცხვის ქვაკუთხედად; ეს არის შემთხვევითი მხოლოდ შეხვედრა რიცხვებისა და წლებისა. ასევე უსაფუძვლოა პროფ. დ. ჩუბინაშვილის აზრი, თითქოს ქართული „ქორონიკონი“ იყოს პონტოს ერა, რომლის დასაბამი არის 784 წელი ქრისტ. წინ.² დღეს უკვე ცნობილია, რომ პონტოს ერა იწყება თუ 297 წელს არა,³ ყოველ შემთხვევაში 283 წელს⁴ და არა 284 წელს ქრისტ. წინ; მაშასადამე, აქაც სიახლოვე წლებისა (283—284) სრულიად შემთხვევითი ხასიათისაა. ასევე მიუღებელია ის მოსაზრება, ვითომც „ქორონიკონი“ თვლა ჩვენში შემოეღოთ ბაგრატიონთა დინასტიის დამყარების აღსანიშნავად 780 წელს, აშოტ კუროპალატის გამეფების პირველს წელს.⁵ საქმე ისაა, რომ აშოტ კუროპალატი „გამეფდა“ არა 780 წელს, არამედ გაცილებით გვიან, მეცხრე საუკუნის მეორე ათეულში;⁶ ბაგრატიონთა დინასტიის გამეფება, თუ მას დაუკავშირებთ „ქორონიკონის“ შემოღებას, შესაძლებელია ყოფილიყო საბაბი ამ შემოღებისა და არა მიზეზი მისი, მით უმეტეს არა გამოსავალი წერტილი „ქორონიკონისა“.

ნამდვილი მიზეზი ამისა ასე უნდა წარმოვიდგინოთ. „ქორონიკონული“ ერა ქრისტიანულია და არა წარმართული; ის წელიწადს იწყებს მარტით, რომელიც, ქრისტიანთა რწმენით, არის დასაწყისი ქვეყნის არსებობისა, თან ეს „ქორონიკონი“ პასქალურია, პასქალურ გამოანგარიშებათა საჭიროებისათვის შემოღებული ყველგან პირველ რიგში. ამიტომ ასეთი ერა შემოვიდოდა ჩვენში, როგორც სხვა ქვეყნებშიაც, მხოლოდ გაქრისტიანების შემდეგ. ქრისტიან ქართველებს კი „ქორონიკონის“ დასაწყისად უნდა აეღოთ თავისი ქრისტიანული წარსულიდან ისეთი რიცხვი, რომელიც დამყარებული იქნებოდა 5604-წლიან ნაციონალურ ერაზე და ამავე დროს, გაყოფილი 19, 28 და 532-ზე (ასტრონომიული საფუძველი), მოგვცემდა ნაშთში ერთს. ასეთ რიცხვად ისინი ვერ აიღებდნენ, ვთქვათ, მეთორმეტე მოქცევის დასაწყისს (781—532), 249 წელს, რად-

¹ Лекция по истории древней церкви I, 99; Журналы Совета Петерб. Дух. Академии за 1896—7 г., стр. 258.

² განხილვა ძველთა და ახალთა კაპადოკიის ანუ ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა, 83-16-18.

³ Theod. Reinach, Mithridate Empator roi du Pont. 1890, p. 283.

⁴ F. Ginzel, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie III, 36.

⁵ ძველი საქართველო, ტ. II, განკ. 3, 88-56-69. Georgian Chronology and the beginnings of Bagratid rule in Georgia, Geographica, October 1935, vol. I, p. 16.

⁶ ა. კ. კვლიძე, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, 83-101-109.

განაც ამ დროს ისინი ჯერ კიდევ არ ყოფილან ქრისტიანები. ასეთი იყო სწორედ 781 წელი ქრისტეს შემდეგ ან $5604 + 781 = 6385$ წელი ქვეყნის გაჩენიდან. ეს ციფრი შემდეგ ფორმულას იძლევა „ქორონიკონის“ ასტრონომიული საფუძვლების გათვალისწინებით:

$$R = \left(\frac{5604 + 781}{10} = 336 \right) 1; \quad R = \left(\frac{5604 + 781}{28} = 228 \right) 1;$$

$$R = \left(\frac{5604 + 781}{532} = 12 \right) 1.$$

ესე იგი—781 წელს ქრისტეს შემდეგ დაწყებული მე-337 მთვარის ციკლი, მე-229 მზის ციკლი და მე-13 ქორონიკონი ან 532-წლიანი მოქცევა. ამ ჩვენს 532-წლიან ციკლს საფუძვლად უძევს ალექსანდრიული ეკოსიოკტაეტერიდა

$\left[R = \left(\frac{5492 + 781}{28} = 224 \right) 1 \right]$ და სირიულ-კონსტანტინოპოლური გინა თუ

Chronicon Paschales-ის ¹ ენეაქედეკაეტერიდა ფორმულით

$$\left[R = \left(\frac{5509 + 781}{19} = 331 \right) 1 \right].$$

ამნაირად, ქართული 5604-წლიანი ერა, რომელზედაც დაფუძნებულია 532-წლიანი „ქორონიკონი“, შემოღებულია ვინმე ან დრიას მიერ, ის შემოსულა ჩვენში ქრისტიანობის დამყარებასთან ერთად, თუმცა მისი გამოყენების კვალს, დღესდღეობით არსებული და ცნობილი შრომებიდან, პირველად იოანე საბანისძის შრომაში ვხვდებით მხოლოდ. საიდან აიღო ანდრიამ ან მისმა წყარომ ასეთი ერა? არცერთი ისტორიულად ცნობილი ერა მას არ უდგება, არ შეიძლება მოიძებნოს მისთვის არც სიმბოლურ-მისტიკური ახსნა-განმარტება. როგორც აქვს, მაგალითად, 5500² და 6000³-წლიან ერას. სომხური ანონიმური ტრაქტატის ავტორი, აღნიშნავს რა ევსევი კესარიელისა და ანდრიას შეუთანხმებლობას ქრონოლოგიაში, რაც თითქოს იმით აიხსნება, რომ ადამიდან მოსემდე სამარიელები, ძველი ებრაელები და 70 თარგმანნი სხვადასხვანაირად აღნიშნავენ დროს, ამბობს: „მოუხედავად ამისა სწორად იქცევა ანდრია, როდესაც ის, თანახმად 70 თარგმანთა, აღნიშნავს დროს: ქრისტეს დაბადებამდე მან თქვა 5600 წელიო“. ⁴ ამით ანონიმი გვატყობინებს, რომ ანდრიას ერა გამოანგარიშებულია 70 თარგმანთა (სეპტანტის) მიხედვით. როგორ მიიღო მან თუ მისმა წყარომ ასეთი რიცხვი, ძნელია თქმა, რადგანაც ბიბლიური ქრონოლოგიის გარკვევაში ხრო-

¹ Migne, Patr. Graeca t. 92.

² Проф. В. Болотов, История древней церкви I, 92—93. Д. Лебедев. Отзыв о сочинении проф. А. Дьяконова: Иоанн Ефесский и его церковно-исторические труды, Византийский Временник, т. 18, отд. 2, стр. 81—82.

³ Д. Лебедев, op. cit. ძიებვა—Среднеки, Журнал Министер. Народ. Просвещения 1911 г. Май, стр. 111—112.

⁴ Dulaurier, Recherches, p. 58, Markwart, S. 405.

ნოგრაფები და მემატიანენი დიდს თავისებურებას იჩენენ ხოლმე. ჩვენ ზემოთ დაინახეთ, რომ ანდრიას ცხრილი ეყრდნობოდა ანატოლი ლაოდოკიელის ციკლს; ჯერ კიდევ გარკვეული არაა მეცნიერებაში ის ერა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა ანატოლი, ზოგი ფიქრობს, რომ ის არის 5500-წლიანი, ¹ ზოგი—3973-იანი. ² შეიძლება დაისვას საკითხი: ხომ არ იყო 5600 წლიანი (resp. 5604-იანი) ერა ანატოლის ერა, საიდანაც ის შეითვისა ანდრიან? ამ ჰიპოთეზას ნაკლები ძალა და უფლება არ ექნება, ვიდრე, ყოველ შემთხვევაში, დასახელებულ ორს. ³ ახლა ვაჩვენებთ ორიოდ ნიმუშს ამ ცნობების პრაქტიკულად გამოყენებისას.

I

ადიშის ოთხთავის თარიღისათვის

ადიშის სახარებამ, რომელიც ამდენხან ქართული ოთხთავის უძველეს ძეგლად ითვლებოდა და რომელიც აზიტომ ფოტოტიპიურად გამოსცა მოსკოვის არქეოლოგიურმა საზოგადოებამ, ⁴ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიიღო მას შემდეგ, რაც აღმოჩნდა თავდაპირველი, V—VI საუკუნის, ტექსტი ბიბლიისა, კერძოდ სახარებისა. ამ აღმოჩენასთან დაკავშირებით საჭირო შეიქნა გათვალისწინება ამ ტექსტის ევოლუციისა, აღნიშვნა იმ ეტაპებისა, რომელიც განვლო მან, რელაქციულად თუ სტილისტიკურად, თავისი განვითარების პროცესში. ამ ეტაპების გარკვევისას ადიშის სახარებას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება. ეს გარემოებაც, სხვათა შორის, გვაიძულებს ჩვენ საბოლოოდ გამოვარკვიოთ წელიწადი მისი გადაწერისა.

თითქოს ამ მხრივ სარკვევი და საძიებელი არა უნდა იყოს რა, ვინაიდან აღნიშნულ ძეგლს ერთის მაგიერ სამი თარიღი აქვს: ის გადაწერილია, როგორც მისი მწერალი მიქაელი ამბობს, «დასაბამითგანთა წელთა ხფა, ქორონიკონსა რიჴ, შობითგან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესით წელთა ჩა». პირველი ორი თარიღი იძლევა ერთსა და იმავე წელიწადს; მართლაც, დასაბამითგან ხფა უდრის 897 წელს (6501—5604), მასვე უდრის ქორონიკონი რიჴ (780+117=897), მაგრამ ამას ეწინააღმდეგება თარიღი ქრისტეს შობითგან, — ჩა, რომელიც 1001 წელს იძლევა.

¹ A. Gutschmid, Agathangelos, Kleine Schriften III, 353—4, ZDMG. XXXI. SS. 11—12.
² Ed. Schwartz, Einleitungen, Übersichten und Register zu Eusebius Kirchengeschichte III, S. CCXLVII Anmerk. 1.
³ ყველაფერი ეს წარმოადგენს პირველს ნაწილს ჩვენი შრომისას, — „ქართული ერა და ფოტოტიპიური წელიწადი“, — რომელიც მოთავსებული იყო ენიმკი-ის „მოამბეში“ (V—VI) 1940 წ.
⁴ Материалы по Археологии Кавказа, вып. XIV, Москва 1916 г. 1928 წელს Patrologia Orientalis-ში (t. XX, fasc. 3) R. P. Blake-მ გამოაქვეყნა ამ ხელნაწერიდან მარკოზის სახარება (The Old georgian version of the Gospel of Mark). ახლა ჩვენ გვაქვს მისი მთლიანი გამოცემა, რომელიც ეკუთვნის აკად. ა. შანიძეს, იბ. მისი „ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით“, თბილისი 1945 წ.

ამით აიხსნება, რომ, როდესაც ზოგიერთი შკვლევაარი, როგორც მაგალითად, ბეს. ნიქარაძე,¹ ალ. ხახანაშვილი² და ექ. თაყაიშვილი,³ პირველს ორ თარიღს ეყრდნობიან და სახარების გადაწერის დროდ 897 წელსა სთვლიან, აკად. ნ. მარი მესამე თარიღს იღებს და ეს უმნიშვნელოვანესი ძველი გადააქვს მეთერთმეტე საუკუნეში, რასაც ის ძველის ლექსიკურ-სტილისტიკური ფაქტებითაც ამართლებს თითქოს.⁴

რაშია საქმე, ნუ თუ მართლა არასგზით არ შეიძლება ამ თარიღთა შეთანხმება, როგორც ამას კატეგორიულად აცხადებს ე. თაყაიშვილი?⁵ არა, მდგომარეობა არც ისე უნუგეშოა: მესამე თარიღიც იმავე 897 წელს გვაძლევს, რასაც პირველი ორი; მათი თითქოსდა წინააღმდეგობა აიხსნება ქართული წელთაღრიცხვის თავისებურობით და მისი დამოკიდებულებით სხვა ერთა წელთაღრიცხვასთან.

ქართველები ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე სთვლიდნენ, განსაკუთრებით მეთერთმეტე საუკუნემდე (სპორადიულად შემდეგაც), 5604 წელს; საქრისტიანოს სხვა ადგილებში კი, როგორც ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, მიღებული იყო უმთავრესად სამი ერა: ბიზანტიური 5508 წლიანი, ალექსანდრიული 5500 წლიანი და პანოდორესი 5492 წლიანი. როგორც ვხედავთ, ქართული სისტემა განირჩევა საძივესაგან: ის, მათთან შედარებით, წინ ითვლის 96, 104 და 112 წელს. ამ განსხვავებისათვის ყურადღება მიუქცევია ჯერ კიდევ მათე საუკუნეში სინას მთის ქართველ მოღვაწეს იოანე-ზოსიმეს: აღარებს რა ერთიმეორეს ქართულსა და პანოდორეს ერას, რომელსაც ის ხან იერუსალიმელთა, ხან ბერძნულ სახეს და სათვალავს ეძახის, შენიშნავს: «ასდა ათორმეტითა წლითა წინაჲთ ითუალვენ ქართველნი ქორონიკონისა თავისა დაწყებახა ვისისაგანმე მოცთუნებითა». უეჭველია, ამგვარსავე მოცთუნებად სთვლიდა ის დანარჩენი ორი წელთაღრიცხვის განსხვავებასაც, და არა მარტო ის, არამედ, ალბათ, სხვებიც; ყოველ შემთხვევაში, მეცაძეტე საუკუნეში აბუსერიძე ტბელი, კითხულობს რა: «რამსა მიზეზისათვის უმეტესთა წელთა თუალვენ სოფლისა დასაბამითგანთა ქართველნი»—თვითვე იძლევა ასეთს პასუხს: «იგი სისულელისა ჩუენისათვის გასაგონებელად საჭირო უჩნდა წმიდათა ღმრთისათა, და მის მხოლოდავ ეკაცთა მოყუარისა ცოდნასა ოდენ მიაჩემეს და არღარა მათსა შეცნირებასა».⁶

ბიზანტიური 5508 წლიანი სისტემის ხმარება ჩვენში ჩვეულებრივია, განსაკუთრებით მეთერთმეტე საუკუნიდან, ამიტომ იმაზე აღარ შევჩერდებით. მასთან შედარებით უფრო იშვიათია პანოდორეს და ალექსანდრიულ სისტემათა

¹ ჟურნალი მთაშბე 1904 წ. № 9.

² Материалы по Археологии Кавказа, вып. X. прилож., стр. 1—9.

³ Материалы по Археологии Кавказа, вып. XIV, стр. 13—14.

⁴ Заметки по текстам св. Писания в древних переводах армян и грузин, Христианский Восток, т. II, вып. 1. стр. 26, вып. 2, стр. 172—174.

⁵ M. Brosset, Etudes de chronologie technique, p. 33.

ხმარება. პანოდორეს სისტემას ჩვენ ვხვდებით დასახელებული იოანე-ზოსიმეს ორს თხზულებაში შემდეგი სახით:

და არიან წელნი ადამისითგან ვიდრე ამაღლებადმდე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა ჭფლად და შემდგომად მისა ვიდრე დღენდელად დღედმდე, ვითარ იგი იერუსალსმელნი ითუალვენ სათუალავითა მზისაჲთა, შლზ, და ვითარ ქართველნი ითუალვენ ჩით. და შეკრებით, ვითარ ქართველნი ითუალვენ, ხფზგ, და ქორონიკონი იყო ჩფთ: ხოლო იერუსალსმელნი ესრე ითუალვენ შეკრებით წელთა ვიდრე აქამომდე ხჟთა და ქორონიკონი იყო ძზ: ასდა ათორმეტითა წლითა წინაჲთ ითუალვენ ქართველნი ქორონიკონისა თავისა დაწყებასა ვისისაგანმე მოცთუნებითა. ¹

დასაბამითგანნი წელნი... ჯუარცუმამდე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა... ჭფლად; შემდგომად ჯუარცუმისა ვიდრე აქამომდე*, ვითარ იგი იერუსალსმელნი ითუალვენ სათუალავითა მზისაჲთა შზ, და ვითარ ქართველნი ითუალვენ ჩით. და შეკრებით, ვითარ ქართველნი ითუალვენ, ხფზგ, ხოლო იერუსალსმელნი ესრე ითუალვენ შეკრებით წელთა, ვიდრე აქამომდე, ხჟთა. ოდეს ესე ეწერა, ქორონიკონი იყო წმიდისა აღდგომისა ნზ და ქართული ქორონიკონი იყო ჩფთ: ასდა ათორმეტითა წლითა წინაჲთ ითუალვენ ქართველნი ქორონიკონისა თავისა დაწყებასა ვისისაგანმე მოცთუნებითა. ²

ყველა ამ შემთხვევაში, როდესაც იოანე-ზოსიმე ჩვენს სისტემას აღარებს „იერუსალიმელთა“ სისტემას, ამოსავალ წერტილად ანუ annus nullusად აღებული აქვს მას პანოდორეს ერა, რომელთან შედარებით ქართული სისტემა, როგორც თვით იოანეც შენიშნავს, 112 წლის განსხვავებას იძლევა. ³

პანოდორეს სისტემასთან შედარებით უფრო ხშირია ჩვენს ძველს ძეგლებში აღექსანდრიული 5500 წლიანი სისტემის ხმარება. საინტერესოა სიმბოლური ახსნა-განმარტება ამ სისტემისა, რომელიც, უეჭველია, ბერძნული წყაროებიდან გადმოსულა ჩვენს მწერლობაში. საქართ. მუხეუმის ხელნაწერს A 691 მოჰყავს თეოდორე აბუკურაჲს სიტყვები: „გარდამოკდა ქუეყნად სახიერი სიმდაბლით შემდგომად ჭფ წლისა (გვ. 168), რომელთაც ასე განმარტავს:

¹ სინას მთის ხელნაწერი № 38 (ივ. ჯავახიშვილის აღწერილობით), ფ. 139 [—ა. ცაგარლის აღწერილობით № 12]; შეად. მ. ჯანაშვილის ქართული მწერლობა I. 163.

² გადმობეჭდილია ლენინგრადის საჯარო წიგნთსაცავში დაცული ხელნაწერიდან M. Brosset-ის მიერ, Etudes de chronologie technique, p. 2, 6.

³ პანოდორეს სისტემა აქვს სახეში იმავე იოანე-ზოსიმეს, რომელსაც გაუკეთებია ერთერთ ხელნაწერისათვის ყდა «დასაბამითგან» ქართულად ხფოზ წელსა (6577—5604=973), ხოლო ქორონიკონსა ბერძულსა ჰა» (780+81+112=973), ანა და როდესაც დაუწერია მას მეორე ხელნაწერი «დასაბამითგან ქართულად ხფფ (6590—5604=986) და ბერძულად—ქორონიკონსა ფდ», ესე იგი (780+94+112) იმავე 986 წელს (Проф. А. Цагарели, Сведения II, стр. 80, 98). იმავე სისტემას გულისხმობს აგრეთვე ქელიშური ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა, რომელიც გადმოგვცემს, რომ ბერძნებმა ქრისტე აღიარეს «დასაბამითგანთა წელთა ხუთი ათას რვაას ორმეოცდა ოთხსა» (შეცთომით—ერთსა), ესე იგი 5844—5492=352. და ქრისტეს ამაღლებითგან სამას და ათვრამეტსა ანუ 318+34=352 წ. (Е. Такай-шевца, Описание II, стр. 764).

ეიტყვს ლეონტი ბოსტრელი: კილობანი სჯულისა იყო $5\frac{1}{2}$ წყრთა და მოასწავა ვითარმედ მოსლვასა მას ძისა ღმრთისასა დაიკსნეს სჯული განსრულებასა ხუთათას ხუთასისა წლისასა (გვ. 171), ესე იგი $5\frac{1}{2}$ წყრთა მოასწავებდა $5\frac{1}{2}$ ათას წელსაო. აი მაგალითები ამ სისტემის ხმარებისა ჩვენს ლიტერატურულ ძეგლებში: როდესაც ჩვენი უძველესი ქრონიკა ემოქცევა ქართლისაჲ ამბობს, რომ წმ. ნინო მიიცივალა დასაბამითგან ჭყლწ წელსა, რომელიც უღრის ქრისტეს აღმალლებითგან (resp. შობითგან) ტლწ წელსა,¹ მხედველობაში აქვს მას ალექსანდრიელთა 5500 წლიანი ერა; მართლაც, $5838 - 5500 = 338$ ქრისტეს შემდეგ.

საყურადღებოა, რომ ჩახრუხაძეც თავის თამარიანში 5500 წლიან ერას ჰგულისხმობს, როდესაც ამბობს:

მატურმანც ომად
დაუწყო ცთომად
წამსა ხუთათას
ხუთასიერსა.²

ესე იგი, ეშმაკი, მატური, კაცობრიობაჲ ებრძოდა და აცთუნებდა პირველცთომილ ადამიდან ქრისტეს მოსლვამდე 5500 წელიწადსო.³

უფრო მკვეთრი მაგალითი ალექსანდრიული სისტემის ხმარებისა ჩვენ გვაქვს ადიშის სახარების თარიღებში, და გასაღები ამ თარიღების შეთანხმებისა სწორედ ამ სისტემაში უნდა ვეძიოთ. ეს სახარება, როგორც აღვნიშნეთ კიდევაც, გადაწერილია დასაბამითგანთა წელთა ხფა, ქორონიკონსა რიჲ, შობითგან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესით ჩა. ამ სამს თარიღში პირველთა ორი, როგორც ვთქვით, გვაძლევს 897 წელს ($6501 - 5604 = 780 + 117 = 897$). იმასვე გვაძლევს მესამეც, ქრისტესით ჩა, ესე იგი 1001 წელი. მართლაც, 1) ჩვენ ვიცით, რომ ალექსანდრიულ ერასთან შედარებით ჩვენი ერა 104 წლის განსხვავებას გვაძლევს, მაშასადამე $1001 - 104 = 897$; 2) 1001 წელს გასულა ქვეყნის გაჩენიდან $5500 + 1001 = 6501$ წელიწადი, როგორც ამას თვით გადაწერიც აღნიშნავს; ამას რომ გამოვაკლოთ ჩვენებური სისტემით 5604 წელიწადი, მივიღებთ იმავე 897 წელს.

ამნაირად, ადიშის სახარება რომ 897 წელსაა გადაწერილი, ეს უცილობელად უნდა იქნეს მიღებული, ამიტომ ყველა მისი არქაიზმები თუ ნეოლოგიზმ-ვულგარიზმები, რომელნიც ნ. მარს შეუნიშნავს, მეცხრე საუკუნის გასულის დამახასიათებელ ფაქტებად უნდა მივიჩნიოთ.⁴

¹ Е. Такайшвили, Описание II, стр. 718.

² ნ. მარის გამოცემა, I, 39 (Тексты и разыскания, т. IV, стр. 107).

³ «ხუთათას ხუთასიერსა»-ს მაგიერ ნ. მარს, თუ მის წყაროს, შეცთომით წაუკითხავს «ხუთასსა ხუთასიერსა», რაც სრული უაზრობაა.

⁴ ეს ნარკვევი პირველად გამოქვეყნდა თბილისის უნივერსიტეტის «მოამბეში» (II ტ.) 1923 წელს სათაურით: «როდისაა გადაწერილი ადიშის სახარება».

II

მცხეთის «დავითნის» თარიღისათვის

საქართველოს მუზეუმის A ფონდში დაცულია ერთი «დავითნი» (№ 28), რომელსაც ამ შემთხვევაში მცხეთის დავითნის ვუწოდებთ, რადგანაც ის თავის დროს მცხეთიდან ყოფილა მოტანილი. ეს ძეგლი მრავალმხრივია საყურადღებო: 1) ის დაწერილია ასომთავრული, მრგვალი ხელით და პალეოგრაფიულად მნიშვნელოვანია. 2) ტექსტი ფსალმუნებისა რედაქციულად ძველია, ის ერთ-ერთი წარმომადგენელია იმ ტექსტისა, რომელსაც ათონელები «ქართულ დავითნს» უწოდებდნენ. 3) ფსალმუნთა ლიტურგიკული დანაწილება „კანონად“ და „დიდებად“ ემთხვევა, როგორც ძეგლშია აღნიშნული, „იერუსალიმის“ ტრადიციებს და ამ მხრივ უდავოდ საინტერესოა. 4) დიდად გამოსაყენებელია ბიბლიოლოგიისათვის საზოგადოდ მისი ისაგოგიკური ნაწილი, რომელიც შეიცავს ათანასე ალექსანდრიელის წერილს „ძალისათვის ფსალმუნთაჲსა“, და დაბოლოება, სადაც მოყვანილია ექსცერპტი ეპიფანე კვიპრიელისა ძველი აღთქმის წიგნთა შედგენილობისა და გაყოფის შესახებ. 5) დიდი მეცნიერული ღირებულების შემცველია ძეგლის ის ნაწილი, სადაც ლაპარაკია ქართული პასქალური ციკლისა და ქრონოლოგიური სისტემის შესახებ, აგრეთვე ებრაულ თვეთა და მზისა და მთვარის დღეთა, თვეთა და წელთა თაობაზე. 6) დასასრულ, ჩვენ აქ გვაქვს უძველესი, ჩანასახის სახით მოცემული, ნიმუში არაბული ციფრებისა.¹

რამდენადაც დიდაა მეცნიერული მნიშვნელობა ამ ძეგლისა, იმდენად გამართლებული უნდა იყოს სურვილი მისი ზუსტად დათარიღებისა, როდესაც ასეთი დათარიღება არ მოგვეპოვება.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ძეგლის თარიღად მიღებულია 974 წელი. გამოსავალ წერტილად ასეთი დათარიღებისას აღებულია შენიშნვა, რომელიც თვით ძეგლში გვაქვს: „დასაბამითგან რომელ წელნი გარდასროვლ არიან ესრეთ იცნობების: ჯოვარცოვამდე ოვფლისა ჩოვენისა იესოვ ქრისტესა წელნი ჭფლდ, შემდგომად ჯოვარცოვამისა ვიდრე მოაქამომდე მთავრად“ (ფ. 239a). ეს ნიშნავს: თუ რამდენი წელი გავიდა ქვეყნის გაჩენიდან, ასე უნდა გავიგოთ: იესო ქრისტეს ჯვარცმამდე ქვეყნის გაჩენიდან გასულა 5534 წელიწადი, ხოლო ჯვარცმის შემდეგ დღევანდელ დღემდე (იგულისხმება ხელნაწერის გადაწერის დრო) — 974. თ. უორდანიია ამ შენიშვნაზე დაყრდნობით ამბობს: აქ „ჯვარცმის მაგიერ უგულისხმებით დაბადება ქრისტესი არა შეცდომით, არამედ ჩვეულებით და ამის გამო ხელნაწერი უსათუოდ 974 წელს ეკუთვნის და არა (974+34=) 1038 წელს“-ო.² ამ აზრისა იყო უკანასკნელ დრომდე ყველა მკვლევარი, ვინც კი აღნიშნულ ძეგლს შეხებია. 1923 წელს ჩვენ პირველად გამოვთქვით მოსაზრება, რომელიც მაშინ არ დაგვესაბუთებია, რომ ეს ძეგლი გადაწერილია არა 974,

¹ ამ ძეგლის შესახებ იხ: მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა I, 139—191; თ. უორდანიია ქრონიკები I, 93—94; მისივე, Описание рукописей церковного Музея I, № 38, стр. 29—34; ბ. ბეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I, 380—381 ა. შანიძე, ა. ბარამიძე და ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, გვ. 295, 1934 წ., აქ მოყვანილია არაბული ციფრები.
² ქრონიკები I, 93.

არამედ 904 წელს.¹ თანახმად ზოგიერთ დაინტერესებულ პირთა სურვილისა და თხოვნისა შევეცდებით წარმოვადგინოთ დასაბუთება ასეთი დათარიღებისა. გასაღებს თარიღისას გვაძლევს თავისებურება ქართული ქრონოლოგიური სისტემისა, რომლის შესახებ ჩვენ წინათაც არაერთხელ გვქონია ლაპარაკი.² ძველის ზემოამოწერილ შენიშნვაში წინასწარ გასარკვევია სიტყვები: „დასაბამითგან ჯუარცუმამდე გარდასრულ არიან წელნი ჭფლდ“, ესე იგი 5534. თვლამდე ქვეყნის დასაბამიდან ჩვეულებრივ ქრისტეს დაბადებამდე წარმოებს ხოლმე, მაგრამ ცნობილია ისეთი სისტემაც, რომელიც ითვლის დასაბამითგან ქრისტეს ჯვარცმა-ამალღებამდე. ეს არის სისტემა მეშვიდე საუკუნეში შედგენილი შრომის Chronicon Paschale-სი.³ ეს სისტემა ჩვენშიც ყოფილა ცნობილი და ხმარებული. ეს ჩანს, გარდა ამ „დავითნისა“, სხვა წყაროებიდანაც; მაგალითად, იოანე საბანისძე ამბობს: „წელიწადსა ვნებითგან და მკუდრეთით აღდგომით... დასაბამითგან გარდასრულთა ექუსათას ოთხას ოცდამეოთხესა წელსა... შევისწავეთ მარტვლობაჲ ჰაბოახსიო“.⁴ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ავტორი: „ქრისტეს ამალღებითგან სამასდაამეათესა წელსა იყო ღუაწლი ბრძოლისაჲ“,⁵ ნინომ „შეჰვედრა სული თვისი კელთა ღმრთისათა... ქრისტეს აღმალღებითგან ტლწ წელსა, დასაბამითგან ჰყლწ წელსა“;⁶ საბერძნეთს ჰრწმენა ქრისტე „დასაბამითგან წელთა ხუთათას რვაას ორმეოცდა ოთხსა, ხოლო ქრისტეს აღმალღებითგან სამასდაათერთმეტსა“.⁷ იოანე-ზოსიმე ორს თავის თხზულებაში შენიშნავს: „და არიან წელნი აღამისითგან (დასაბამითგან) ვიდრე ამალღებამდე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა ჭფლდ და შემდგომად მისა ვიდრე ღლენდელად ღლემდე...“; „დასაბამითგან წელნი... ჯუარცუმამდე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა ჭფლდ, შემდგომად ჯუარცუმისა ვიდრე აქამომდე...“⁸ მონაგონარი ამ სისტემისა გვაქვს უფრო გვიან, მეცამეტე საუკუნეში; შიო-მღვიმის ოთხთავში, რომელიც გადაწერილია „ქორონიკონსა“ უუ (1270 წელს) გიორგი მონაზონის მიერ,⁹ ნათქვამია: „წელნი, რომელ გარდასრულ არიან დასაბამითგან ვიდრე ჯუარცუმამდე უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა, ესრეთ იცნობების: ჭფლდ, ხოლო შემდგომად ჯუარცუმისა ვიდრე მოაქამომდე ჩსმ, ერთრიცხვად ყოველნი წელნი დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე ჩყდ“.¹⁰ როგორც

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი I, გვ. 449, გამოცემა 1923 წლისა.

² იხ. შემდეგი ჩვენი შრომები: 1) როდისაა გადაწერილი ადიშის საზარება? (თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, II, 392—397, 1923 წ., აქვე გვ. 335—338), 2) ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 15—18, 1935 წ. 3) ქართული ერა და ეორტალოგიური წელიწადი (ენიშკი-ს მოამბე, V—VI, გვ. 83—101, 1940 წ., აქვე, 325—335); 4) ძველი ქართული წელიწადი (თბილისის უნივერსიტეტის „შრომები“, XVIII, გვ. 1—28, 1941 წ.)

³ E. Ginz el, Handbuch der mathematischen und technischen (Chronologie III, 291).

⁴ კ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 68.

⁵ E. Такайшвили, Описание II, 710.

⁶ ibid. 718.

⁷ ibid. 746.

⁸ კ. კეკელიძე, როდისაა გადაწერილი ადიშის საზარება? (თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, II, 394—395).

⁹ ამ დროს მართლაც ცნობილია ასეთი გადაწერი, იხ. K. Кекелидзе, Грузинские литургические памятники, стр. 314.

¹⁰ თ. ფორდანი, ქრონიკები II, 157.

ზანს, ამ დროს მხოლოდ სურვილია თავი მოაწონონ ძველი პრაქტიკის ცოდნით, თუმცა მისი ნამდვილი აზრი უკვე აღარ გაეგებათ; მართლაც, დასაბამიდან ხუდ, (6804) წელი ვერ მოგვცემს უფ ქორონიკონს (490 წელს).

Chronicon Paschale-სა და ქართულ სისტემაში პრინციპია მხოლოდ ერთი—ანგარიში დასაბამიდან ქრისტეს არა შობამდე, არამედ ჯუარცმამალღებამდე, სხვაფრივ მათ შორის განსხვავებაა: Chronicon Paschale; დიონისე მცირის ერაზე დაყრდნობით, დასაბამიდან ქრისტეს ამალღებამდე სთვლის 5539 წელს, აქედან 5508-ს ქრისტემდე, ხოლო 31 წელს ქრისტეს ქვეყნად არსებობისას; ქართული სისტემა კი იღებს ანთანე ალექსანდრიელის 5534 წელს, ¹ 5500-ს ქრისტემდე, 34 წელს ქრისტეს ქვეყნიური ცხოვრებისას.

მცხეთის „დავითნის“ უნიშვნაში სამი რიცხვობრივი მონაცემი გვაქვს: 1) ქვეყნის დასაბამიდან ქრისტემდე 5500 წელი ანთანე ალექსანდრიელის სისტემისა, 2) 34 წელი ქრისტეს ქვეყნად არსებობისა მის ამალღებამდე და 3) 974 წელი ამალღებიდან (resp. ჯვარცმიდან) ძეგლის გადაწერამდე. ეს სამი ციფრი გვაძლევს ჯამში (5500+34+974) 6508 წელს, ასე რომ, ანთანე ალექსანდრიელის ერას გათვალისწინებით და Chronicon Paschale-ს პრინციპის მიხედვით, ქვეყნის დასაბამიდან ძეგლის გადაწერამდე გასულა 6508 წელიწადი. ქართული ეროვნული წელთაღრიცხვით კი, რომელიც ქვეყნის დასაბამიდან ქრისტემდე ითვლის არა 5500-ს, არამედ 5604 წელიწადს, ჩვენ მივიღებთ 6508—5604, ესე იგი—904 წელს როგორც თარიღს ამ საინტერესო ძეგლის გადაწერისას. ²

¹ Проф. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви I, 95.

² მას შემდეგ რაც ჩვენ დავადგინეთ ეს თარიღი (1923 წ.), იმას სხვებიც იმეორებენ: მაგალითად, R. Blake, The Athos codex of the georgian Old Testament (The Harvard theological Review, XXII p. 55 (5), 1929), პ. ინგოროვცა, ძველ-ქართული წარმართული წელიწადი (საქართ. მუზეუმის მოამბე, VI, 426, 1931 წ.) და „ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა“ („მნათობი“ 1939 წ. № 1, 83-175). Б. Куфтин, О древнейших корнях грузин. культуры на Кавказе, საქარ. სახელმ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XII B, стр. 346, прим. 1.